

## ФРАЗЕОЛОГИЈА

Фразеологија је део лексикологије који проучава устаљене скупове две или више речи који имају јединствено значење (од грчких речи *phrasis* – израз, говорни обрт и *logos* – учење, наука). Овакав скуп речи назива се фразеологизам (или фразем, фразеолошка јединица, идиом, идиоматски израз).

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ су, дакле, устаљене језичке јединице састављене од најмање две речи које имају јединствено значење.

Да би скуп речи био фразеологизам мора да испуњава следеће услове:

- мора бити устаљен, што значи да мора бити употребљаван у истом распореду делова који чине тај скуп; мора се понављати
- мора имати сложену структуру, што значи да мора бити састављен од најмање две речи;
- мора имати јединствено, целовито значење; значење целог израза или једне речи у њему је померено или промењено, односно такви спојеви сами по себи имају неки нарочит, посебан смисао, говоре се у нарочитим приликама и могу се објаснити и другим речима.

Примери: Израз *Ахилова пета* користимо да означимо нечију слабост, слабу тачку, место где је рањив („Откривена Ахилова пета свих вируса“, „Извоз је Ахилова пета њихове привреде“, „Наде љубитеља тениса да је Ђоковић пронашао Ахилу пету Надалу на трави ишчиле су у другом сету. Бивало је очигледно да нашег тенисера стиже умор“).

Израз нам стиже из грчке митологије. Ахил је, по легенди, био син тесалског краља Пелеја и богиње Тетиде. Кентаур Хирон га је учинио брзим, јаким, али и благим и речитим. Када су кренуле припреме за Тројански рат, Ахил се одазвао позиву за бој, иако га је мајка упозорила да ће, ако крене у бој, његов живот бити кратак, али ће стећи велику славу, а ако не оде у бој, живеће дуго као обичан човек. Ахил се одлучио за славу и кренуо у бој.

Опсада Троје трајала је пуних десет година, а Ахил је у последњој постао главни јунак. Дошао је у сукоб са заповедником грчке војске Агамемноном, због лепе Бризаиде и, на њене молбе, напустио борбе, али се вратио када су Грци почели да губе и када је велики тројански јунак Хектор грешком, мислећи да се бори са Ахилом, убио његовог пријатеља Патрокла.

Гневан и наоружан божанским оружјем, које му је даровала мајка Тетида, Ахил убија Хектора и његово тело вуче сваког дана око зидина Троје. Убија и Мемнона, сина богиње Еоје и на крају гине код Скејских врата тако што га је Парис, Хекторов брат, погодио стрелицом у пету – једино рањиво место на његовом телу.

Зашто је Ахил био рањив само у пету?

Богиња Тетида, желећи да сина учини бесмртним и нерањивим, мазала га је амброзијум (божанском машћу) и калила на ватри. Неки кажу да га је потапала у подземну реку Стикс. Једино место које никада није потопила, била је пета за коју га је држала. Зато је он могао бити рањен само у пету.

Ахилова пета се данас користи као израз за слабо, незаштићено место, слабу тачку, слабу страну уопште.

О овим и сличним фразеологизмима (Тројански коњ, Дамоклов мач, Сизифов посао и др.) в. Милан Шипка, *Зашто се каже?*, Београд, Нови Сад, 1998.

## ПОДЕЛА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА ПО САСТАВУ

По саставу (по типу структуре) фразеологизми могу бити:

1. Предлошко-падежне конструкције (предлог + именица у одговарајућем падежу): (радити) *испод жита* ‘кришом, тајно (радити)’; *испод руке* ‘кришом, тајно’; (купити, набавити) *испод тезге* ‘нередовним, нерегуларним путем (купити, набавити)’; *до дна* ‘потпуно, сасвим’ (Био је потресен до дна свог бића – Црњански, Сеобе); *до голе коже* ‘у потпуности, сасвим’ (Поокисли смо до голе коже; Опелџешили су нас до голе коже); *ни за живу главу* ‘нипошто’.

2. Синтагме: именичке: (*сама*) *кост и кожа* ‘врло мршав’; *од Кулина бана* ‘од самог почетка, од најранијих времена, догађаја и сл. (каже се кад неко прича надугачко и нашироко)’; *пре Христа* ‘у прадавна времена, врло давно’; *Ахилова пета* ‘слабост’, *алајбегова слама* ‘имаће без господара о коме нико не води рачуна’, *хладни рат* ‘стање затегнутости у међународним односима’; глаголско-именичке конструкције: *немати длаке на језику* ‘отворено, без устручавања, без обзира говорити’, *очитати лекцију (буквицу)* ‘прекорити, изгрдити’; *обећавати златна брда и долине* ‘обећавати много, оно што се не може остварити’; *стао ми мозак* ‘не могу да се сетим’; *ископати очи некоме* ‘нанети некоме велико зло, жестоко казнити некога, љуто се обрачунати с неким’; *бацити прашину у очи* ‘обмањивати, заваравати некога одвраћајући му пажњу од онога што је битно’; *из дна душе (мрзети, презирати)* ‘врло јако, у највећој могућој мери (мрзети, презирати)’.

3. Зависне реченице (клаузе): *кад на врби роди грожђе* ‘никад’; *где је Бог рекао лаку ноћ* ‘далеко’; *да ми је из ока испао* ‘да ми је најближи род’.

4. Независне реченице: *заиграће мечка и пред њиховим вратима* ‘и њима ће се нешто непријатно десити’; *докон (беспослен) поп и јариће крсти* ‘онај ко је беспослен ради и

непотребне ствари'; *завадио би два ока у глави* 'велики је сплеткарош'; *појео вук магарца* каже се за нешто што је заташкано.

5. Поредбени фразеологизми: *глуп као ћускија* 'потпуно, сасвим глуп'; *гледати као теле у шарена врата* 'гледати тупо, несвесно, без разумевања', *трептати као сврака на југовину* 'само очима изражавати збуњеност, несхватање, нелагодност', *као гуске у магли* 'без плана, непромишљено, неприпремљено, не сналазећи се'.

У ширем смислу у фразеологизме спадају и пословице, изреке, клетве, заклетве и сл.: *Нашла врећа закрпу* 'нашло се двоје који једно другом одговарају'; *Ко нема у глави има у ногама* 'ко не мисли на време, мора накнадно непотребно да трчи, јури'; *С главе риба смрди* 'кад старешина, руководилац не ваља, све иде како не треба; кривица је до старешине, руководиоца'; *Много је мачку говећа глава* 'то је превише за њега (њу и сл.)'.

#### ПОДЕЛА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА ПО ЗНАЧЕЊУ

По значењу (по семантичком типу) фразеологизми се деле на два типа:

1. Глобални фразеологизми: то су они фразеологизми код којих постоји узајамна зависност између пунозначних речи који их чине (*сатерати у мишију руну, прочитати лекцију*). Само у тој целини, у тој вези (глобално) фразеологизам има то значење. На пример, *сатерати у мишију руну* значи 'надвладати', 'потпуно потиснути'. Када бисмо уместо глагола *сатерати* употребили глагол *отићи, лећи, завирити*, већ не бисмо имали исто значење, као што би то било и да уз глагол *сатерати* употребљена нека друга синтагма (*у ров, у кртичину руну*).

2. Компонентни фразеологизми: фразеологизми у којима је само један саставни део њихов (једна компонента) носилац фразеолошког значења, и то тако што управо он има пренесено значење (*обећавати златна брда и долине, не вреди ни пребијене паре, говорити на сва уста, није ни он злато, злато од човека*). У наведеним примерима компонента *златна брда и долине* има (пренесено, метафоричко) значење 'све најлепше, много, и оно што се не може остварити', компонентата *ни пребијене паре* има значење 'нимало', *злато* означава нешто што има велику вредност.

#### ЕКСПРЕСИВНОСТ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Фразеологизми су експресивна језичка средства, изражавају колективни суд једног народа, процену о човеку и свету који га окружује. Значења могу бити позитивно или негативно обојена. У зависно од контекста, односно од говорне ситуације делимо их на:

1. Фразеологизме с позитивном обојеношћу (могу бити фамилијарни, шаљиви, нежни, с изражавањем поштовања, дивљења, одобравања): *бити луд за неким, нечим* 'јако волети, желети некога, нешто'; *бити десна рука* 'бити од велике помоћи; бити ослонац, потпора'; *леп као слика* 'веома леп'; *добар као хлеб* 'веома добар'; *имати соли (мозга)* у

*глави* ‘бити паметан, умети мислити’; *запасти некоме за око* ‘привући нечију пажњу; допасти се некоме’; *од (свег) срца* ‘врло радо’;

2. Фразеологизме с негативном обојеношћу (могу бити иронични, презриви, подцењивачки и сл.): *не знати ни две у накрст* ‘не знати ништа’, *забадати нос у нечији посао* ‘мешати се у нечији посао’; *фали му даска у глави* ‘он је сулуд, ђакнут’: *живети као пас и мачка* ‘живети без слоге’; *подметати ногу некоме* ‘подваљивати некоме’.

## РАСЛОЈАВАЊЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ

Фразеологија се раслојава у зависности од функционалног стила у коме се фразеологизми употребљавају или из кога су потекли.

1. Међустилска (интерстилска) фразеологија, неутрална фразеологија – чине је фразеологизми који се јављају у различитим стилевима књижевног језика: *мртва тишина* ‘потпуна тишина’; *изаћи на светлост дана* ‘изаћи на видело, обелоданити се, постати јавно’; *играти се ватром* ‘лакомислено поступати у стварима које могу бити опасне’.

2. Књижевна фразеологија из усмених и писаних извора – чине је фразеолошке јединице које су преузете из разноврсних списа или предања и које чине традиционални део европске, али и специфичне народне традиције:

*кисело ти грожђе* ‘каже се ономе ко нешто омаловажава зато што не може да дође до тога, а јако га жели’. Израз је преузет из басне Ивана Андрејевича Крилова *Лисица и грожђе*, који је надоградио стару руску пословицу Зелено је грожђе када га не дају;

*обећана земља* ‘према Библији – Палестина’, а фиг. ‘богата, срећна земља, крај, место’;

*бити између Сциле и Харибде* ‘бити између две опасности, између два зла’. Према грчкој легенди Сцила и Харибда су две страшне немани које су стајале насупрот једна другој и које су потапале лађе и прождирале морнаре; оне имају везе са стварношћу – Сцила јевисока, стрма стена у Сицилијанском мореузу, а Харибда опасан вртлог наспрам ње па су морепловци који би наишли на тај вртлог били бацани на супротну стену;

*Дамоклов мач* ‘опасност која стално прети’. Дамокло је био најближи сарадник владара Сиракузе Дионизија Старијег, али му је завидео на његовом богатству и моћи, Дионизије је знао да је владалачка срећа варљиваи дасваког владара вребају многе опасности и решио је да то једном приликом стави до знања Дамоклу – приредио је богату гозбу и позвао све најугледније људе из краја, а на своје место поставио је Дамокла да осети задовољство неограничене власти и указивања почести; за време гозбе Дамокло је приметио да изнад његове главе на танкој коњској длаци виси оштар мач и гозба му се претворила у мору; на крају гозбе пришао му је Дионизије и рекао да мач представља опасност којој је сваки владар непрестано изложен и да је владарева срећа само привидна;

*сапунска опера* ‘сентиментална, сладуњава телевизијска серија’. Новији израз настао 30-их година 20. века у Америци, када су биле веома популарне радијске сентименталне мелодрамске серије, које су спонзорисали произвођачи сапуна; отуд помало подругљив назив *сапунска опера* који се проширио на слична телевизијска остварења.

3. Фразеологија коју чине фразеологизми проистекли из различитих стручних и научних делатности (спорта, саобраћаја, филма, позоришта, трговине, војне делатности, заната, школске праксе и др.): *добити прелазну оцену* ‘добити позитивно мишљење’; *добити зелено светло* ‘добити одобрење да се почне с неким послом’; *кренути пуном паром* ‘почети нешто радити свом снагом, свим силама’; *(по)дићи завесу* ‘разоткрити, обелоданити’; *довести до усијања* довести до крајњих граница (напетости, узбуђења и сл.); *бити прва виолина* ‘истицати се изнад свих осталих, бити најбољи’; *дићи у ваздух* ‘срушити, разорити експлозијом’; *ставити ад акта* ‘одложити’; *ставити на дневни ред, извести на оптуженичку клупу* ‘оптужити некога за нешто’ (*ставити*) *знак једнакости* ‘изједначити’; *(дићи) на куб* ‘преувеличати’, *имати (специфичну) тежну* ‘имати одређену вредност, значај’.

4. Разговорна фразеологија – чине је фразеологизми из језика свакодневног комуницирања у различитим животним приликама. Ова фразеологија најчешће емоционално (осећајно) обојена, обележена је ставом говорника – ироничним, шалјивим, добронемерним или злонамерним, или сличним: *млатити празну сламу* ‘радити некористан, узалудан посао; говорити без смисла’; *пресипати из шупљег у празно* ‘бвити се узалудним, бескорисним послом’; *лупити главом о зид* ‘претрпети неуспех због тврдоглавости; схватити сву озбиљност ситуације; извући скупо плаћену поуку’; *држати језик за зубима* ‘не говорити никоме ништа, ћутати’; *проћи сито и решето* ‘преживети много у животу, проћи кроз свакаква искушења’. Блиска јој је жаргонска фразеологија: *сморио се к’о саксија* ‘досадно му је преко сваке мере’; *отишао за Канаду* ‘мртав је’; *наковати цигле* ‘незаконито наплаћивати таксе од појединаца или групе људи, а заузврат гарантовати неометано обављање посла, рекетирати’.

Вишечлане јединице термилошког карактера не сматрају се фразеологизмима већ вишечланим терминима (*царски рез, крвни притисак, ангина пекторис; вишак вредности, тржишна економија; праволинијско кретање, сила инерције; лепа ката; морски пас* итд.).

#### ЛИТЕРАТУРА:

Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе, Београд : Завод за уџбенике, 2008, 201–203.*

Милан Шипка, *Зашто се каже?*, Београд, Нови Сад, 1998.